

Opgave 1 Over de moraal: als God dood is

'De Broers Karamazov', een roman uit 1880 van de Russische schrijver Fjodor Dostojevski, gaat over de geschiedenis van drie broers. In die geschiedenis speelt de samenhang tussen verantwoordelijkheid, vrije wil en (het bestaan van) God een belangrijke rol.

Aljosja, de jongste broer, heeft een kinderlijk geloof in God en is vriendelijk en liefhebbend naar zijn medemens. Iwan, de middelste broer, is briljant in redeneren en logica. De oudste broer Dmitri is gepassioneerd en wisselvallig in zijn emoties.

Als Dmitri ten onrechte beschuldigd wordt van de moord op zijn vader en wordt verbannen naar Siberië, gaat Aljosja de dag voor zijn verbanning nog bij hem op bezoek.

Tijdens hun gesprek die dag is Dmitri verward en angstig vanwege zijn op handen zijnde verbanning, maar hij houdt toch nog een tamelijk inhoudelijk betoog tegen Aljosja. De wetenschap heeft volgens Dmitri God verdrongen en ook het aannemen van het bestaan van zaken als een ziel en verantwoordelijkheid wordt door de wetenschap onmogelijk gemaakt.

Dmitri zegt:

tekst 1

– Hm! In wezen ... alles tezamen genomen – spijt het me van God, dat is het eigenlijk! Stel je voor: dat zit daar in je zenuwen, in je hoofd, dat wil zeggen daar in je hersens zitten die zenuwen ... dat zijn van die staartjes, die zenuwen hebben staartjes, ja, en zodra die gaan trillen ... dus je ziet iets, ik kijk met mijn ogen naar iets, kijk zo, en zij beginnen te trillen, die staartjes ... en als ze trillen dan krijg je een beeld, maar niet direct, pas na een tijdje, daar gaat een seconde of zo overheen, en dan krijg je een beeld, en dan krijg je iets als een moment ... daarom neem ik eerst waar en dan pas denk ik ... dat komt allemaal door die staartjes en helemaal niet omdat ik een ziel heb en omdat ik iemands beeld en gelijkenis ben, dat is allemaal onzin. Geweldig, Alsjosja, die wetenschap! Dat is de nieuwe mens, dat begrijp ik heel goed ... Maar toch heb ik met God te doen!

Maar wat moet een mens daarna dan? vraag ik. Zonder God en zonder toekomstig leven? Betekent dat dan niet dat tegenwoordig alles is geoorloofd, dat alles mag? Als Hij er niet is, dan is de mens de baas op aarde en in het universum. Schitterend! Maar hoe moet de mens deugdzaam zijn zonder God? Dat is de vraag! Daar pieker ik steeds maar over.

naar: F. Dostojevski, De broers Karamazov, uitgeverij Van Oorschot, 2005, pag. 713 en 718

- 2p 1 Leg met een verwijzing naar tekst 1 uit waarom de rede vanuit een kentheoretisch perspectief lijnrecht tegenover religie lijkt te staan.

Het kentheoretisch perspectief zorgt niet alleen voor problemen voor geloofswaarheden, ook de fundering van de moraal komt ter discussie te staan: Dmitri vraagt zich immers af of zonder God nu alles mag.

Dmitri sluit met zijn vraag aan bij het gedachtegoed van Immanuel Kant. Kant verbindt het bestaan van God met de notie van het hoogste goed. Hij schrijft dat de praktische rede het bestaan van God als postulaat nodig heeft.

4p 2 Geef de argumentatie van Kant weer die leidt tot het postuleren van het bestaan van God uit de notie van het hoogste goed.

Betrek in de argumentatie de twee elementen waaruit het hoogste goed bestaat. Geef tenslotte aan waarin Kant's argumentatie overeenkomt met de positie van Dmitri en waarin de argumentatie van Kant afwijkt.

De vraag over de fundering van de moraal die Dmitri opwerpt, is beroemd geworden.

Als deze kwestie aan de orde is, wordt 'De broers Karamazov' altijd aangehaald. Dat gebeurt ook in de volgende teksten 2 en 3, gedeelten uit een discussie tussen de hedendaagse filosofen Huib Schwab en Herman Philipse:

tekst 2

Kan een samenleving zonder geloof nog een morele samenleving zijn? Kan de moraal bestaan zonder religieus fundament? Of is het zoals Dostojevski schreef:

Als God dood is, is alles geoorloofd?

Huib Schwab, onderwijsvernieuwer en filosoof, vindt het niet zo vanzelfsprekend dat een samenleving zonder geloof moreel kan zijn.

Hij wijst op onderzoeken die aantonen dat kinderen die gewelddadige computerspelletjes spelen neurologische veranderingen ondergaan, waardoor zij verslaafd raken aan dergelijke killergames en waardoor het onderscheid tussen game en werkelijkheid bij hen vervaagt.

"In hoeverre kun je van zo'n kind nog een rationele afweging verwachten, waarin hij na een rekensom tot de conclusie komt dat het ook in zijn voordeel is om sociaal te zijn? Nee, dan is het toch beter als de cultuur geboden kent die oproepen tot naastenliefde en mededogen, en verboden kent als het gaat om het uitleven van driften en begeerten. Ja, een soort religie dus. Het denigrerende spreken over religie is gemakzuchtig en modieus."

Volgens Schwab gaat het niet goed met de moraal in Nederland. "De religie zorgde van oudsher voor een binding tussen ik en de ander. De religie leerde ons ook om onze begeerten te beteugelen. De ontkerkelijkheid heeft het tegenovergestelde bewerkstelligd."

bron: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004

Schwab stelt dat het hebben van (een soort) religie beter is voor een samenleving dan het volgen van rationele overwegingen alleen. Religie bindt immers de leden van de samenleving en leert hen moreel te handelen.

Deze functie komt overeen met één van de twee functies die religie volgens de Franse socioloog Emile Durkheim (1858-1917) in een samenleving heeft: de ceremoniële functie.

- 2p 3 Waarom hoeft de ceremoniële functie van religie volgens Durkheim niet in conflict met de wetenschap te komen?
Waarom komt de andere functie die Durkheim aan religie geeft wel in conflict met de wetenschap?

In tekst 2 veroordeelt Schwab het bestaan van killergames, waar kinderen verslaafd aan raken en amoreel van worden.

Stel dat er een game bestaat waarin kinderen geboden en verboden leren – een reli-game –, dan zou dat volgens Schwab 'een soort religie' kunnen zijn.

- 3p 4 Zou je een dergelijke reli-game kunnen omschrijven als een religieuze praktijk? Geef een afweging aan de hand van drie kenmerken van praktijken.
Leg vervolgens uit waarom het moeilijk is om onderscheid te maken tussen religieuze en niet-religieuze praktijken.

In de discussie komt vervolgens universiteitshoogleraar Herman Philipse aan het woord. Hij is het niet met Huib Schwab eens. Philipse vindt empirische onderzoeken bij het beantwoorden van dit soort vragen relevant: uit de statistieken blijkt dat ongelovigen niet immoreler zijn dan gelovigen. Philipse zegt daarover:

tekst 3

Dat komt omdat de moraal van oorsprong niet uitsluitend religieus is. Een deel van onze morele aanleg is genetisch verankerd. Een ander deel van onze moraal is cultureel bepaald. Nederlanders zijn bijvoorbeeld geneigd tot samenwerken, omdat ze op elkaar aangewezen waren bij het bouwen van dijken.

Maar dat de moraal van een almachtige God komt, is filosofisch niet houdbaar. Dan zou je morele geboden gehoorzamen, omdat zij zijn opgesteld door een machthebber, niet omdat morele geboden in zichzelf goed zijn. Dat is niet moreel. Sinds de wetenschappelijke revolutie zijn we erachter gekomen dat religie een illusie is, waardoor we onze moraal niet langer bouwen op goddelijke geboden. De vraag is sindsdien hoe je mensen zo kunt opvoeden dat ze ernaar neigen om moreel te handelen.

De globalisering heeft dit vraagstuk nog urgenter gemaakt. We leven in een volstrekt nieuwe periode in de geschiedenis. Steeds meer verschillende culturen wonen door elkaar heen. Dat maakt het lastiger om tot een gemeenschappelijke publieke moraal te komen. Het is een ironisch toeval geweest dat net op het moment dat in Nederland het anti-autoritair en a-religieus denken op zijn hoogtepunt was, er een stroom migranten binnenkwam uit zeer autoritaire, godsdienstige culturen. Ze dachten dat, omdat God hier dood is, alles geoorloofd was. Dat is een probleem. Maar het is niet onoplosbaar.

naar: Als God dood is, mag nog niet alles, Trouw, 27 oktober 2004

Philipse heeft een heel andere invalshoek dan Schwab voor het beantwoorden van de vraag of moraal zonder religie kan. Juist omdat moraal deels een andere oorsprong heeft, is het volgens Philipse mogelijk verschillende, zelfs autoritaire, godsdienstige culturen in een samenleving te binden. Daarvoor zou hij misschien te rade kunnen gaan bij Charles Taylor.

- 2p **5** In welk opzicht zou Taylors model van 'overlappende consensus' als een oplossing kunnen dienen om tot een gemeenschappelijke publieke moraal te komen?
Leg in je antwoord duidelijk uit wat Taylor onder 'overlappende consensus' verstaat.

- 4p **6** De vraag blijft of moraal religie nodig heeft voor haar fundering.
Geef je eigen standpunt over de stelling 'we hebben religie nodig voor een fundering van de moraal'.
Betrek in je argumentatie het standpunt en een argument van Schwab en het standpunt en een argument van Philipse.
Maak een afweging en trek een consistente conclusie.

Opgave 2 Over wetenschap en religie: zij die uit de hemel kwamen

Voormalig motorsportjournalist en autocoureur C.Vorilhon schreef het boek 'Het Ware Gezicht van God', waarin hij vertelt hij over zijn bijzondere ervaringen met buitenaardse wezens die verantwoordelijk zouden zijn voor het ontstaan van de mens.

Vorilhon werd in 1973 naar eigen zeggen door een innerlijke stem gedreven naar een vulkaankrater te rijden, waar hij een buitenaards wezen van één meter twintig lang zag staan, die in alle rust Vorilhon vertelde over de oorsprong van de mensheid. Het wezen zou hebben gezegd: "Wij waren degenen die al het leven op aarde hebben ontworpen. Jullie hebben ons voor goden aangezien. Wij stonden aan de oorsprong van al uw grote religies."

Ook zei het wezen dat Vorilhon voortaan door het leven zou gaan als 'Raël', profeet of boodschapper. Later zou hij ook zijn meegenomen naar de thuisplaneet van dit wezen.

Vorilhon stichtte vervolgens als profeet Raël een organisatie: de Raëliaanse Beweging. Deze beweging gaat uit van een doelbewuste schepping van de mens door deze wetenschappelijk vergevorderde buitenaardse wezens: de Elohim.

De Elohim maakten volgens Raël vijftienduizend jaar geleden al gebruik van genetische manipulatie. Deze genetische manipulatie kan volgens Raël 'wetenschappelijk creationisme' worden genoemd: de Elohim schiepen de mens door middel van het klonen van hun eigen DNA letterlijk 'naar hun evenbeeld'. De Raëliaanse Beweging wil de op wetenschappelijke kennis gebaseerde techniek van het klonen nu in deze tijd opnieuw inzetten, zodat wij als mensen het eeuwige leven kunnen bereiken.

De techniek van het klonen wordt door velen als product van wetenschappelijke vooruitgang gezien.

- 2p **7** Waarom kan wetenschappelijke kennis niet als een probleemloze bron van vooruitgang worden beschouwd?

Beargumenteer je antwoord aan de hand van een opvatting van de Raëliaanse Beweging, zoals in bovenstaande inleiding verwoord.

Uit de opvattingen van de Raëliaanse Beweging over het ontstaan van het leven op aarde, en uit de kennis die zij hierover zouden hebben, blijkt hun standpunt over de verhouding tussen rede en religie.

Door voormoderne filosofen als Thomas van Aquino, Al Farabi en Averroës werden ook verschillende standpunten ingenomen over de verhouding tussen rede en religie.

- 3p **8** Beargumenteer met welk voormodern standpunt over de verhouding tussen rede en religie dat van de Raëliaanse Beweging volgens jou het meest overeenkomt: dat van Thomas van Aquino, Al Farabi of Averroës?

Leg vervolgens uit waarin volgens deze voormoderne filosoof religieuze kennis van redelijke kennis verschilt en hoe dit in de inleiding van vraag 7 herkenbaar is.

Dertig jaar na de veronderstelde ontmoeting van Raël met het buitenaardse wezen, de vertegenwoordiger van de Elohim, wordt in NRC Handelsblad geschreven over de opvattingen van deze Raëliaanse Beweging:

tekst 4

De Raëliaanse filosofie is gebaseerd op de openbaringen van de Elohim – ‘zij die uit de hemel zijn gekomen’ – aan Raël. Tijdens een trip naar hun planeet werd Raël voorgesteld aan ondermeer Jezus, Boeddha en Confucius. [...]

De sekte omschrijft zichzelf als een ‘atheïstische, spirituele organisatie zonder winstoogmerk’. De diepste wens van de Elohim is dat de mens zich bevrijdt van de judeo-christelijke moraal [...]

bron: Mark Duursma, NRC Handelsblad, Wij kwamen uit de hemel, 7 januari 2003

Volgens de Raëliaanse Beweging lieten de Elohim, de buitenaardse scheppers, de mensheid zelf vooruitgang maken. Maar ze onderhielden wel contact met de mensheid via door henzelf uitgekozen en opgeleide profeten. Zo konden onder andere Boeddha, Mozes, Jezus en Mohammed geleidelijk aan de mensheid onderwijzen.

Elke boodschap die door profeten uitgedragen werd, was aangepast aan de cultuur en het wetenschappelijke niveau van de tijd waarin de deze bekende profeten leefden. Hoe onorthodox deze invalshoek ook is, hierdoor is wel duidelijk waarom de verhouding tussen rede en religie voor elke historische periode afzonderlijk bekeken moet worden.

Kenmerkend voor de klassieke islamitische wereld is bijvoorbeeld dat de verhouding tussen rede en religie nauwelijks een probleem was.

- 3p **9** Leg uit waarom de verhouding tussen rede en religie in de klassieke islamitische wereld nauwelijks een probleem was en in welke periode die verhouding in de christelijke wereld een probleem werd.

Geef vervolgens aan waarom volgens de Raëliaanse Beweging de verhouding tussen rede en religie in de christelijke wereld een probleem geworden is.

Op de website van de Raëliaanse Beweging: ‘Intelligent ontwerp voor atheïsten’ staat, dat volgens Raël de tijd is aangebroken om te stoppen met geloven en te beginnen met begrijpen:

tekst 5

De Raëliaanse Revolutie brengt stoutmoedig een volledige verschuiving in paradigma teweeg op onze planeet. De Boodschappen, die onze Scheppers uit de ruimte aan Raël hebben gegeven, bevatten ‘s werelds meest onbevreesde individualistische filosofie van liefde, vrede en non-conformisme: een prachtige combinatie van spiritualiteit, sensualiteit en wetenschap.

bron: <http://nl.rael.org>

Volgens Raël leven we nu in het voorspelde 'Tijdperk van de Openbaring'. In dit tijdperk is de wetenschap ver genoeg ontwikkeld om onze eigen scheppers, de Elohim, te kunnen begrijpen, en daarmee de uiteindelijke waarheid omtrent wie wij zelf zijn in te zien.

Wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn zou het niet eens zijn met de wijze waarop de term 'verschuiving in paradigma' oftewel 'paradigmawisseling' door Raël wordt gebruikt.

Kuhn reserveert deze term namelijk alleen voor het wetenschappelijke en niet voor het religieuze domein.

- 3p **10** Welke andere wetenschapsfilosofische kritiek zou Kuhn kunnen hebben op de wijze waarop Raël spreekt van een revolutie die een volledige verschuiving in paradigma teweeg zal brengen?
Beargumenteer je antwoord en geef daarin aan wat de wetenschapsfilosofie van Kuhn inhoudt aan de hand van twee kenmerken van de theorie van Kuhn.

Volgens Raël bestaan de Elohim – de buitenaardse wezens – echt, en kunnen wij mensen daardoor nu op wetenschappelijke gronden eindelijk begrijpen wie wij zelf zijn. Niet veel mensen zullen aannemen dat deze buitenaardse wezens echt bestaan, laat staan dat zij overtuigd zijn door de overige Raëliaanse opvattingen.

Toch zou filosoof Quine beargumenteren dat het al dan niet werkelijk bestaan van de buitenaardse wezens niet relevant is voor de betekenis van deze opvattingen.

- 3p **11** Hoe zou je vanuit de filosofie van Quine kunnen beargumenteren dat het al dan niet werkelijk bestaan van de buitenaardse wezens niet relevant is voor de betekenis van de Raëliaanse opvattingen?
Beargumenteer je antwoord en leg daarbij de kritiek van Quine op de twee dogma's van het empirisme uit.

De Raëliaanse Beweging krijgt inmiddels steeds meer aandacht. De beweging heeft inmiddels ongeveer 55.000 volgelingen en de boeken van Raël zijn in verschillende talen verschenen. Hij treedt regelmatig op in de media en het verwante bedrijf 'Clonaid', dat zich tot doel stelt de mens te klonen, komt in de Verenigde Staten regelmatig (negatief) in het nieuws.

Maar wat moeten we als filosoof denken van de leer van deze Raëliaanse Beweging? Hebben we te maken met een religie, een sekte, een waanzinnige grap of een wetenschap?

Als we de leer van Raël tot religie zouden willen bestempelen, moeten we vaststellen wat we onder de term 'religie' verstaan.

Maar bij het definiëren van religie doen zich problemen voor. Bovendien kunnen we zowel rede als religie vanuit drie verschillende perspectieven analyseren.

- 4p **12** Vind jij dat je de Raëliaanse Beweging en haar gedachtegoed onder de term 'religie' kunt scharen?
Geef een argument vóór vanuit één van de twee problemen die zich voordoen bij het definiëren van 'religie'.
Geef een argument tégen vanuit één van de drie perspectieven van waaruit we religie kunnen analyseren.
Maak tenslotte een beargumenteerde afweging.

Opgave 3 De Islam en democratie

Najaar 2009 verscheen in NRC Handelsblad het artikel 'Islam in de peiling'. Dit artikel betrof een Amerikaans onderzoek naar de opvattingen van moslims over de hele wereld over godsdienst, democratie, werk en terrorisme.

's Werelds grootste organisatie voor opinieonderzoek, Gallup, peilde de meningen van 50.000 moslims in 35 landen met een islamitische bevolkingsmeerderheid. Doel van het internationale onderzoek was het leveren van neutrale data die als realistische grondslag zouden kunnen dienen voor een buitenlandse politiek van de VS.

De veronderstelling daarbij was dat de buitenlandse politiek van de VS – na onder andere de aanslagen op de Twin Towers in New York op 11 september 2001 – vooral was ingegeven door angst en minder door de feiten.

Het onderzoek werd uitgevoerd door de moslima Dalia Mogahed en de Amerikaanse hoogleraar islamstudies John L. Esposito. Eén van de resultaten was bijvoorbeeld dat er geen verband bestond tussen terrorisme en religie.

Bovendien bleek dat moslims niet onze manier van leven in het Westen veroordelen, of onze democratische staatsvorm. Integendeel: juist vrijheid, democratie en technologie worden in de islamitische landen het meest bewonderd aan het Westen.

De omvang van het onderzoek en de geruststellende toon van de onderzoeksresultaten zorgde voor een nieuw geluid in de Verenigde Staten. In academische kringen viel het goed bij deskundigen en in regeringskringen werd het omarmd door beleidsmakers en politieke analisten.

Ondanks de geruststellende toon die uit de onderzoeksresultaten klinkt, is er in andere publicaties ook aandacht voor islamitische minderheden die er een meer extreme visie op nahouden: bijvoorbeeld het salafisme. Onderstaande tekst beschrijft de kritiek van de salafisten op de democratie en het principe van volkssoevereiniteit.

tekst 6

Salafisten, althans de scherpstrijpers onder hen, beschouwen het begrip volkssoevereiniteit als ketterij, omdat het een ontkenning is van Gods absolute macht. Meedoen aan verkiezingen beschouwen zij als ongeoorloofd op religieuze gronden (haram).

Dergelijke salafistische ideeën zijn terug te vinden bij de opinies van minderheden in de islamitische wereld die niet kiezen voor democratie. Onder hen zijn niet alleen salafisten, maar ook andere ultraconservatieve moslims. De clerus en de heersers van Saoedi-Arabië vinden democratie prima voor het Westen, maar ongeschikt voor henzelf. De Saoedische machthebbers zullen democratie niet haram noemen, zoals de extremisten, maar zij zeggen dat democratie niet past in hun tradities.

naar: Dorrit van Dalen en Dirk Vlasblom, Islam in de peiling, NRC Handelsblad, 24 oktober 2009

- Het verwerpen van de staatsvorm democratie met een beroep op een traditie is problematisch, zeker gezien vanuit het liberalisme.
- 2p **13** Welk bezwaar kan men vanuit het liberalisme hebben tegen een beroep op tradities om de democratie te verwerpen?
Leg in je antwoord uit hoe dit bezwaar van toepassing is op beide standpunten in tekst 6.

Behalve de genoemde salafisten is er ook een andere minderheid die weinig in de openbaarheid treedt.

Dat is de politieke islam die streeft naar de vorming van een staat waarvan de constitutie gebaseerd is op de islam. Deze ideologische vorm van de islam wordt wel islamisme genoemd.

tekst 7

Er zijn ook islamisten die democratie niet zien als iets wat in de grond legitiem is, maar als een middel of tactiek om aan de macht te komen en een islamitische staat te vestigen. Die laten natuurlijk niet het achterste van hun tong zien in een peiling.

naar: Dorrit van Dalen en Dirk Vlasblom, Islam in de peiling, NRC Handelsblad, 24 oktober 2009

- 2p **14** Leg aan de hand van tekst 7 uit dat constitutionalisme niet per se aan liberale uitgangspunten gebonden hoeft te zijn.

Een ontwikkeling die weer minder ver gaat dan het islamisme zien we in het moderne Turkije.

Daar is in 2001 een islamitische politieke partij opgericht, de AK-partij. En met succes: inmiddels is deze AK-partij sinds de verkiezingen van 2007 als grootste politieke partij van het land aan de macht.

tekst 8

De AK behoort tot een relatief nieuwe variant. Een oud-student van Esposito, Vali Nasr, noemt die, naar analogie met de Europese christen-democratiën, moslim-democratie. Hij doelt op islamitisch geïnspireerde, maar geen islamistische partijen, die de democratie omhelzen en die terrein winnen in landen met moslimmeerderheden. Zij ijveren niet voor een islamisering van de staat, maar nemen genoeg met een islamitische inbreng in de landspolitiek.

Dat is een categorie in opkomst. De term moslim-democraten wordt nu door moslims en niet-moslims gebruikt. [...]

Moslim-democraten stuiten overigens op weerstand, zowel van seculiere krachten als van ultraconservatieve moslims.

naar: Dorrit van Dalen en Dirk Vlasblom, Islam in de peiling, NRC Handelsblad, 24 oktober 2009

De moslim-democraten gebruiken dus de moderne staatsvorm democratie om de islam meer invloed te laten hebben. Uit de laatste zin van tekst 8 blijkt dat de moslim-democraten zich tegen twee groepen moeten verdedigen.

Aan de ene kant hebben de religieus conservatieven kritiek op deze vorm van democratisering.

Aan de andere kant hebben ook de 'seculiere krachten' kritiek op de moslim-democratie. Zo hebben secularisten in Turkije tevergeefs geprobeerd de AK-partij te laten verbieden.

- 4p **15** Wat is de kritiek van de religieus conservatieven op de moslim-democratie en wat is de kritiek van de secularisten op de moslim-democratie?
Geef vervolgens een argument tegen de kritiek van de religieus conservatieven en een argument tegen de kritiek van de secularisten.

tekst 9

Er is een overlevering over het leven van Mohammed waarin de profeet zegt dat een leider die de umma (de gemeenschap der moslims) niet naar verlossing leidt, moet worden verwijderd. Hangen moslims dat beginsel nog steeds aan?

Die traditie behelst dat men een goede leider nodig heeft. En goed werd religieus gedefinieerd.

Maar in het verleden hebben soennitische leiders, in het licht van de realiteit van die dagen, hier voorwaarden aan gesteld. Zij besloten dat je een zondige heerser alleen kunt verwijderen als je ervan overtuigd bent dat dit lukt. Anders ontstaat anarchie. En voor de samenleving is orde beter dan wanorde. De traditie werd dus geherinterpreteerd in die zin dat je een leider niet afzet als je anarchie riskeert. En daarom werden leiders niet verwijderd.

naar: Dorrit van Dalen en Dirk Vlasblom, Islam in de peiling, NRC Handelsblad, 24 oktober 2009

Anderen zullen stellen dat een regering onder bepaalde voorwaarden wel degelijk, en zelfs met geweld verdreven mag worden.

Zo geeft de Egyptische filosoof Qutb een rechtvaardiging voor het gebruik van geweld op religieuze gronden.

Habermas daarentegen vindt dat religieuze uitingen in het publieke domein rationeel behoren te zijn en daaronder verstaat hij ook: afzien van geweld.

Habermas en Qutb staan in dit opzicht dus lijnrecht tegenover elkaar.

Op Habermas' positie is echter kritiek mogelijk. Zo wordt wel gesteld dat Habermas van te optimistische vooronderstellingen uitgaat.

- 3p **16** Beargumenteer hoe Qutb op grond van de islam het gebruik van geweld zou kunnen rechtvaardigen.
Geef ook aan welk punt van kritiek op Habermas' veronderstellingen – gezien vanuit de positie van Qutb – het meest steekhoudend is.
Zijn er volgens jou omstandigheden waardoor politiek geweld geoorloofd is? Beargumenteer je antwoord en betrek daarbij het standpunt van Qutb of van Habermas.